

Діалог між Галичиною і Донбасом у період розпаду СРСР

Посилення сепаратистських тенденцій в СРСР у кінці 80-х рр. ХХ ст., розгортання національно-визвольних процесів в Україні знайшли активне відображення на землях Галичини і Донбасу. Процеси демократизації і гласності призвели до виникнення в регіонах громадських і політичних організацій, які не були підконтрольні партійно-державним органам та по-різному реагували на зміни, що відбувалися.

Національне відродження галичан і роль Донбасу в історії незалежної України отримали достатньо широке висвітлення в дослідженнях О.Бойка, Т.Болбата, Я.Грицака, В.Заблоцького, С.Кобути, Г.Куромая, І.Кононова, Н.Пашиної. Автор ставить завдання порівняти в статті сприйняття змін жителями Галичини і Донбасу в умовах здобуття Україною незалежності і проаналізувати процес налагодження діалогу між Сходом і Заходом України.

Відзначимо, що галичани сприйняли перебудовчі процеси й очолили національне відродження. Сприйняття змін в Галичині, на думку відомого українського історика Я.Грицака, визначалося успадкованими ще з епохи Австро-Угорщини особливостями галицької автентичності. Захоплення галичан австро-угорським минулим історик пояснює тим, що імперія Габсбургів виявилася у ХХ ст. найстабільнішим режимом (політична влада в Східній Галичині після Першої світової війни змінювалася вісім разів) [1, с.270-271].

М.Рябчук визначає формотворчим чинником галицької ідентичності “міфологізовані уявлення про львівську “багатокультурність”, ідеалізований образ Цісаря й уявну приналежність до “Європи”, де ми завжди були і до якої мусимо повернутися” [2, с.200].

Менталітет жителів Західної України також включав ідею галицького месіанства для решти русифікованої України. На думку Я.Грицака, бути галичанином — “...означає бути вкрай націоналізованим, не лише свідомим своєї національної ідентичності, але й уважати її за центральну вісь, навколо

якої крутиться весь твій світ. Галичанин, котрий дивиться на інший світ, міряє його відповідно до цієї норми” [1, с.275].

Ідеологічні підвалини галицького месіанізму були, імовірно, закладені вже в “Ukraina irredenta” Ю.Бачинського (1895) і до певної міри інституціалізовані під час Першої світової війни, у проголошенні незалежної України 30 червня 1941 р. у Львові та спорядженні похідних груп УПА на схід України і, зрештою, у створенні “Антибільшовицького блоку народів”, що мав боротися “за нашу і вашу свободу” в повоєнній ситуації. Однак по-справжньому на роль “П’ємонту” Львів і Галичина стали заслуговувати в 50-60-ті рр. ХХ ст. через стрімке перетворення польського міста на українське, антирадянський рух опору та дисидентство в регіоні [2, с.197-198].

Створені в кінці 80-х рр. ХХ ст. націонал-демократичні організації Галичини отримали значну підтримку зі сторони населення регіону й ініціювали боротьбу за злам партійно-радянської владної системи та досягнення національного суверенітету. Майбутнє незалежної Української держави націонал-демократи та націоналісти бачили як механічне поширення своїх уявлень та ідеалів на всю територію України й на всі суспільні групи [3, с3].

Відзначимо, що Львів у цей час був найменш російським містом у європейській частині СРСР, яке за розміром перевищувало столиці прибалтійських республік і Молдавії і було менш русифікованим, ніж будь-яке з них. На думку Р.Шпорлюка, Львів і область в 1990-1991 рр. становили аномалію і рухалися в протилежному напрямку від решти областей республіки, але могли задавати темп і подавати приклад для західного регіону [4, с.325,333].

Партійно-радянські органи уже на початку 1990 р. інформували ЦК Компартії України, що населенню Львівщини нав’язується ідея так званої “галицької виключності”, тобто гіпертрофованого уявлення про значення Львова у збереженні української державності, культури, мови, розвитку європейської цивілізації [5, арк.92].

Націонал-демократичні лідери вважали Галичину полігоном, де відпрацьовувалася тактика дій боротьби за незалежність України. Так, під час мітингу у Львові 15 травня 1990 р. голова Львівської облради В.Чорновіл заявив, що “доля України вирішується у Львові” [6, арк.5].

На березневих виборах 1990 р. до ВР УРСР і місцевих рад демократичні сили у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях отримали більшість і перехопили в комуністів владні повноваження. Так, у Галичині опозиція отримала 43 із 46 місць до ВР УРСР, які розподілилися таким чином: 24 із 24 місць вона здобула у Львові, 11 із 12 – в Івано-Франківську і 8 з 10 – в Тернополі [7, с.8]. Це дозволило опозиції розпочати реалізацію своїх програмових засад (впровадження національної символіки, релігійних та національних свят; зміни у питаннях власності і земельних відносин; відновлення прав греко-католицької Церкви; створення демократичних ЗМІ; розширення партійної багатоманітності і деідеологізація в усіх галузях суспільного життя; введення місцевого часу; визнання вояків УПА ветеранами).

У березні-квітні 1990 р. перші сесії Львівської обласної, більшості районних і міських Рад прийняли рішення про український національний жовто-блакитний прапор і вивісили ці прапори на будинки виконкомів і місцевих рад. Правоохоронні та судові органи УРСР вносили до Верховної Ради документи про порушення чинного законодавства в діяльності місцевих Рад західного регіону, але переважна більшість цих подань не розглядалася [8, арк.47, 157].

Дедалі більшу небезпеку для партійно-радянського керівництва в західних областях України становила діяльність створених у 1990 р. Української республіканської партії (УРП), Української християнсько-демократичної партії, Української селянсько-демократичної партії, НРУ та молодіжних і юнацьких організацій – Спілки незалежної української молоді та Пласту [6, арк.4].

За підтримки органів влади здійснювалось усунення з керівних посад комуністів, проводилась кампанія виведення партійних організацій за межі підприємств та установ. Це призвело до зниження організованості і активно-

сті комуністів, розгубленості значної частини з них, різкого скорочення кількісного складу обласних партійних організацій Західної України. Лише Івано-Франківська обласна організація КПУ з 1 січня 1990 р. по 1 січня 1991 р. втратила 10718 чоловік або 18,7 % особового складу [9, арк. 1]. За цей же час чисельність парторганізацій у Львівській області скоротилася на 27,6%, а в Тернопільській – на 10,3% [10, арк.44].

Кореспонденти газети “Правда” восени 1990 р. писали: “Сьогодні в Івано-Франківській області бути комуністом зовсім не просто. Деякі розгубилися, а інші міняють “колір віри не заради Ісуса, а заради хліба куса” [11, с.3]. Крім того, за визначенням компартійних керівників, “тверді принципові позиції” втрачали ряд місцевих засобів масової інформації, зокрема Львівське телебачення і ряд друкованих видань [6, арк.5].

18 квітня 1991 р. державно-партійна номенклатура з метою протидії демократичним силам обнародувала спільну Заяву ЦК КПУ, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів УРСР. У ній влада західних областей обвинувачувалася в спекуляціях на національних, релігійних почуттях людей, нав’язуванні ідеї “галицької автономії”, розгортанні широкомасштабної кампанії проти КПУ, підбурюванні молоді до відмови від служби в Радянській Армії [12, с.143].

Ця заява викликала бурхливу реакцію населення у західному регіоні [13, арк. 2-3, 5, 66-67, 98-99, 101]. Так, у заяві Івано-Франківської облради у відповідь на цей документ зазначалось: “Обзиваючи народних обранців екстремістами, зводячи на них брудні наклепи, автори заяви чинять якраз те, в чому силкуються звинуватити депутатів. Саме ця заява, антиконституційні випадки її авторів проти законної влади “дестабілізують ситуацію”. Підписанти зазначали, що про автономію “ми вперше довідалися із заяви в пресі, тому вважаємо, що вона нав’язується нам якраз ЦК КПУ, Президією Верховної Ради та Радою міністрів УРСР” [8, арк.58-60].

Крім того, галицькі націонал-демократи розгорнули активну національно-просвітню працю в східних та південних областях України. За даними

Міністерства внутрішніх справ УРСР, лише Тернопільською крайовою організацією Народного Руху України з січня 1991 р. організувалися поїздки груп людей чисельністю по 100-150 осіб у східні області України для проведення агітаційної роботи серед населення [14, арк.1].

Просвітницькі заходи західноукраїнської інтелігенції на Сході і Півдні України у багатьох випадках ініціювалися як етнографічні та історико-культурні акції і присвячувалися до річниць відомих подій української історії. Зокрема, з ініціативи демократичних організацій з 4 липня по 25 серпня 1990 р. в республіці був проведений культурологічний похід “Дзвін-90”, який завершився 24-25 серпня 1990 р. в м. Каневі Черкаської області святом єдності народу України [5, арк.171].

Для єднання української нації опозиційні сили на початку 90-х рр. ХХ ст. використовували святкування дня злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р. У цей день націонал-демократи організували символічний “живий ланцюг” єднання за маршрутом Івано-Франківськ – Львів-Київ. Лише у Рівненській області, де опозиційні настрої не були настільки домінуючими як у Галичині, участь у “живому ланцюгу” взяли 8,5 тис. осіб [5, арк.34]. Пропагандистську діяльність здійснювало навіть львівське Російське культурне товариство ім. академіка А.Сахарова, яке ставило перед собою завдання розповісти на Сході про відсутність утисків проти росіян і що українське відродження є гуманним демократичним процесом [15, с.2].

Однак партійно-державні органи східних і південних областей чинили всілякі перепони агітації, не завжди діяльність галичан отримувала підтримку зі сторони населення. Наприклад, в кінці серпня 1990 р. президія Миколаївської облради прийняла рішення про недопущення дій політизованих організацій з інших регіонів, які сприяють “дестабілізації внутрішньополітичних обставин в області”, посилаючись на їх “хуліганські дії” [16, с.45].

Національні антикомуністичні угруповання, що проводили національно-освідомлюючу роботу в східних областях України, на XVII з’їзді Компартії України в грудні 1990 р. були розцінені як такі, що “являють собою сьо-

годні найбільшу небезпеку для суспільства, для збереження територіальної цілісності республіки, для утвердження її державного суверенітету”. Водночас, як засвідчили виступи перших секретарів обкомів КПУ: Чернігівського – В.Лісовенко, Житомирського – В.Федорова, Одеського – Р.Боделана, натиск “галицьких емісарів” отримував все більш “рішучий спротив” [17, с.3].

Нерезультативність агітації жителів східних і південних областей базувалася на тому, що “галицькі десанти”, за словами українського письменника Р.Іваничука, поширювали національні ідеї як місіонери, домагалися “насильного їх втілення в тих регіонах України, де національна свідомість стоїть нижче” [18, с.2]. У свою чергу, голова Івано-Франківської облради М.Яковина закликав галичан позбутися стереотипів і штампів, відійти від міфологічних однозначних, лінійних форм свідомості, які здатні навіть “стосунки між рідними братами звести до позиції “свій-чужий” [19, с.2].

Ситуацію загострювала поява в демократичній пресі окремих радикально-націоналістичних статей, що давали підстави Компартії стверджувати про розпалювання національної ворожнечі в західноукраїнському регіоні й утиски комуністів. У цьому плані показовою є стаття Р.Ковалю “Чи повинні українці дбати про добробут росіян”, що була надрукована в рівненській газеті “Рівне”. Зміст статті зводився до того, щоб заставити росіян відчувати себе гостями, яким “уже час вертати до своєї спліснявілої домівки” [20, с.1; 21, арк.155].

До того ж, партійно-державні структури розгорнули в засобах масової інформації широкомасштабну кампанію з дискредитації дій галицьких обл. рад. Кореспондент газети “Правда” у репортажі 17 жовтня 1990 р. писав: “Нинішні дії деякої частини керівників Руху і Народної Ради дуже вже змагають на удавку, яку вони приготувалися накинути на шию демократії” [22, с.3].

Преса поширювала міф про прагнення Західної України до створення своєї окремої держави, а то й приєднання до Польщі. Так, в газеті “Правда” з’явилися повідомлення, що націонал-демократична влада західноукра-

їнських областей закликає до відокремлення Західної України від Східної [23, с.3].

Однак 14-18 лютого 1991 р. аналітична група відділу національної політики ЦК КПРС провела на рівні експертних оцінок соціологічне дослідження в Західній Україні. Його результати засвідчили, що в Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях підтримка незалежності України значно сильніша, аніж у Чернівецькій, Хмельницькій, Рівненській, Волинській і Закарпатській областях [24, арк.5-22]. Така особливість позицій жителів галицьких областей підтвердила значно вищий рівень національної свідомості і політичної консолідованості.

Крім інформаційної війни, опозиційні області зазнали також економічної блокади зі сторони центральної влади. Консервативні сили отримали додаткові можливості для критики дій демократичної влади внаслідок зростання кризових явищ в економіці краю. Обсяг промислового виробництва за 5 місяців 1991 р. зменшився у Львівській області на 5,8%, Тернопільській – на 5,5%; Івано-Франківській – на 4,7% проти 4,7% в середньому по республіці. Зменшилося поголів'я всіх видів худоби і птиці [25, арк.24]. В умовах становлення демократичної влади в Галичині також траплялися випадки волюнтаризму, коли керівника змітав натовп, який діяв начебто від імені трудового колективу [26, с.4].

Значне занепокоєння республіканських органів влади викликала ухвала Львівської облради “Про політичну ситуацію на Львівщині і захист демократії” від 29 листопада 1990 р. Згідно з нею створювався Комітет громадянської згоди, а його голові В.Чорноволу за виняткових обставин (насильницькі дії щодо органів влади, демократичних рухів і організацій; введення військового стану чи підписання проти волі народу союзного договору) тимчасово надавалося право приймати рішення від імені облради [8, арк.254-255].

Натомість загальносоюзні органи преси і керівництво республіки вбачали в документі грубе порушення положень Конституції УРСР, яка проголошувала, що влада належить тільки радам [27; 28, с.3, 6].

Практика зміни місцевими радами діючого законодавства в західному регіоні республіки була доволі поширеним явищем. Її підґрунтям, як відзначає О.Бойко, було поєднання законодавчого радикалізму з наївним правовим романтизмом, суть якого полягала у вірі, що достатньо того чи іншого рішення місцевої ради для зміни правового поля на окремо взятій території області, району, міста чи села. Відзначимо, що лише за перше півріччя 1990 р. новообраними радами було ухвалено понад 600 незаконних правових актів, більшість з яких, незважаючи на протести прокурорів, не була скасована [12, с.141, 158-159].

Розбіжності між Галичиною і рештою України посилювалися через відмінне ставлення до референдуму щодо Союзного договору. Львівська облрада на початку лютого 1991 р. прийняла ухвалу “Про збереження політичної стабільності в області і ставлення до референдуму щодо Союзного договору”, в якій звернулася до ВР УРСР з вимогою не проводити референдум до прийняття нової Конституції і створення суверенної правової держави [29, с.1].

В умовах економічної і політичної блокади влада опозиційних областей розпочала координувати свою діяльність. Існувала домовленість про співпрацю між областями, яка виражалася у майже щоденному взаємному інформуванні про ситуацію, в утворенні спільних виробництв та обміні товарами, спільному реагуванні на урядові укази [30, с.3]. Спроби координації праці органів влади трьох західноукраїнських областей значною мірою ініціювалися В.Чорноволом, який мав всі підстави вважати себе регіональним лідером і був прихильником федеративного устрою України [31, с.3].

Врешті-решт інтеграційна діяльність західноукраїнських політиків спричинилася до скликання 16 лютого 1991 р. у Львові спільної сесії облрад Івано-Франківської, Тернопільської і Львівської областей, яку назвали Галицькою асамблеєю. На сесії було обговорено два питання: “Загальна концепція економічної співпраці в регіоні” та “Про політичну ситуацію в регіоні і Всесоюзний референдум” [32, с.1].

В.Чорновіл в інтерв'ю газеті “За вільну Україну” серед причин об'єднання назвав “жорстку розгнuzдану кампанію, яка ведеться проти Галичини комуністичною пресою республіки і союзного рівня”, невизначеність статусу України як країни і потребу заявити на міжобласному рівні про територіальну недоторканість України і спроби економічної блокади. Головний результат сесії політик вбачав у створенні міжобласної структури для економічного і політичного об'єднання краю [33, с.1].

Проявом прагнення західноукраїнських політиків зберегти єдність країни стала прийнята на асамблеї ухвала “Про єдність українських земель” (під час голосування утрималося лише по 2 депутати від Івано-Франківської та Львівської областей). У ній галичани засудили “будь-які намагання порушити територіальну цілісність України” [34, арк.109].

Невдача заколоту ДКНС і проголошення Акту незалежності України 24 серпня 1991 р. створила реальні підстави для досягнення Україною незалежності і в цих умовах націонал-демократи зосередили сили на всеукраїнській політиці, що стало найкращим свідченням соборницьких устремлінь галичан.

Натомість для частини жителів Донбасу перебудова і розпад Союзу характеризувалися кризою світосприйняття, розчаруванням і розгубленістю внаслідок нівелювання цінностей радянської епохи, занепадом соціально-економічної та культурної сфери регіону, а також падінням авторитетності робітничих професій. Кризові явища посилювалися розпалюванням деякими політичними силами фобій щодо наступу українського націоналізму.

Так, суспільно-політична ситуація в Донбасі в кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ ст. вкрай загострилася і “наближалася до вибухового стану”. У 1990 р. більше 60% населення шахтарських міст і селищ Донецької області втратило віру в позитивні результати перебудови, здатність тогочасного керівництва країни і республіки, партійних і радянських органів змінити ситуацію на краще. Становище в регіоні загострювалося через різкий стрибок ринкових цін і дефіцит товарів, а також внаслідок діяльності страйкових комітетів [35, арк.91-92].

У Донбасі ускладнювалися гірсько-геологічні умови видобутку вугілля, недостатніми були інвестиції в розвиток вугільного комплексу регіону, а отже, зростала ціна вугілля. Це призвело до того, що в 90-ті роки ХХ ст. зношення основних фондів у вугільній промисловості сягнуло 44%, а в чорній металургії — 75%. Почалося падіння обсягів видобутку вугілля. Якщо у 1975 р. в Донбасі було видобуто 181,3 млн. т. вугілля, то у 1987 р.—лише 170 млн. т. А в 1989 р. вся Україна підняла на-гора 170 млн. т. вугілля [36, с.83].

У краї була складною криміногенна ситуація. Тільки у Донецькій області нараховувалося 450 тис. осіб, які раніше були позбавлені волі, приблизно 30% з них працювало на вугільних підприємствах [35, арк.92]. Не кращим був екологічний стан регіону. Наприклад, в Луганську в кінці 80-х рр. ХХ ст. концентрація пилу і шкідливих речовин в атмосфері перевищувала нормативи в 1,5-3 рази, а в окремих зонах — до 10 разів. Погіршилась якість підземних вод в місті — склад нітратів в них зріс в 2,5-3,5 рази, підвищився рівень мінералізації, особливе занепокоєння у жителів викликав стан річок Лугані і Ольхової [37, арк..22].

Українська культура і мова перебувала в регіоні в жалюгідному становищі, не велася робота по створенню умов для оволодіння українською мовою всіма громадянами. У всіх містах, у Краснодонському, Славяносербському, Перевальському і Станично-Луганському районах Луганської області на кінець 80-х рр. ХХ ст. не було шкіл з українською мовою навчання; в цих же районах, а також в Лутугинському і Попаснянському — дошкільних закладів. Крім того, 4% учнів шкіл області були звільнені від вивчення української мови, у тому числі кожний шостий у місті Ворошиловграді (сьогодні м. Луганськ). Відзначимо, що на екранах кінотеатрів, відеозалів були практично відсутні художні і документальні україномовні фільми, повільно поповнювався український репертуар театральних і музичних закладів регіону [38, арк.5].

Процеси українського національно-демократичного відродження спонукали компартійні структури поширювати серед російськомовного населе-

ння Донбасу українофобство і сепаратистські ідеї задля стримування дезінтеграційних процесів в СРСР. Так, то в Донецьку, то в Луганську “інтернаціоналісти” порушували питання про відновлення Донецько-Криворізької республіки, проголошеної 9 лютого 1918 р. більшовиками на IV обласному з’їзді Рад робітничих і солдатських депутатів Донецько-Криворізького басейну [39, с.14; 40, с.19].

Навіть в інформації ідеологічного відділу ЦК КПУ від 29 березня 1991 р. зазначалося: “В ряді регіонів пропагуються також плани відродження Донецько-Криворізької республіки, яка проіснувала неповних два місяці в 1918 році, включення її на правах автономії до Російської федерації” [41, с.79]. Сепаратисти початку 90-х рр. ХХ ст. апелювали до таких чинників: а) російськомовність населення областей, що мала увійти до Донецько-Криворізької республіки; б) значний рівень урбанізації цієї території України; в) значний економічний потенціал; г) підвищена етнічна строкатість регіону [42, с.26].

Ще на початку осені 1990 р. серед луганчан пішли чутки про відокремлення східної частини України від західної. У цей час у “Литературной газете” з’явилася стаття С.Кисельова “Луганск отделяется”, у якій було згадано про Донецько-Криворізьку республіку 1918 р. [43, с.7]. Пріоритет у формулюванні ідеї згаданої республіки відводили одному з ініціаторів створення Конгресу громадянської дії академіку В.Мамутову [44].

У листопаді 1990 р. у Донецьку відбулася конференція нової організації – “Інтерруху Донбасу”. Організація виступала проти сепаратизму, на захист Союзного договору і збереження єдиного загальносоюзного ринку в економіці [14, арк.10; 45, арк.8].

На Дону з 1989 р. почали відроджуватися козацькі організації. Газета “Донское слово” (м. Ростов-на-Дону, 1990, №9) відзначала: “...приєднатись до Дону бажають не тільки козаки Волгоградської області..., а й частина верхньої Кубані і навіть козаки, які проживають на сусідній Україні”. Варто зазначити, що в Станично-Луганському районі навіть було створено ТОВА-

риство донських козаків на чолі з отаманом М.Рильщиковим. Подібні настрої підсилювалися тим, що під час громадянської війни значна частина Луганщини входила до складу Облaсті Війська Донського (Краснодон, Свердловськ, Ровеньки, Красний Луч) [46, с.5]. Цю обставину сепаратисти використовували також як підставу для переходу Донецького регіону до складу Росії [47, с.6].

Однак в регіоні також виникали політичні і громадські організації, що намагалися підтримати демократичні процеси, репрезентувати інтереси населення регіону. Восени 1990 р. лише в Луганській області функціонувало 15 суспільно-політичних об'єднань і партій [48, арк.4]. Деякі лідери і активісти цих об'єднань ("Комітет підтримки перебудови", "Асоціація молодих істориків", "Діалог" — м. Ворошиловград; "Квітень-85" — м. Стаханов; "Зелений світ" — м. Сіверськодоонецьк; "Комітет громадського самоуправління" — м. Молодогвардійськ) уже на етапі виборів народних депутатів СРСР проводили агітацію проти партійних кандидатів і намагались висувати своїх прихильників. Зокрема, у Ворошиловградському державному педагогічному інституті ім. Т.Г.Шевченка 20 травня 1988 р. виник громадський Комітет підтримки перебудови, який підтримував курс реформаторів у керівництві КПРС і виступав за розвиток національних культур всіх народів СРСР [49, арк.26; 50].

Про зміни в суспільній свідомості населення Донбасу засвідчили результати всесоюзного референдуму в березні 1991 р. 42% молоді у віці до 30 років Луганська не прийняли участі в голосуванні, а 28% студентів міста висловилися проти існування СРСР. В Луганську важливим фактором впливу на результати референдуму стало те, що опозиційні формування діяли організованіше і наступальніше, ніж на парламентських виборах 1990 р. (розповсюджено 600-700 тис. листівок, опозиційні спостерігачі були присутні на 106 зі 190 виборчих дільниць) [51, арк..38].

У 1989 р. шахтарські страйки були спонтанними й широкими, але основні нарікання стосувалися економічних питань (скорочення управлінських

ланок, надання повної економічної і юридичної самостійності шахтам, удосконалення оплати праці, збільшення терміну відпустки, газифікації і забезпечення водою шахтарських селищ) [52, арк.3]. Страйкарі відкидали Компартію, ліквідовуючи партійні осередки і створюючи страйкові комітети, але майже не виявляли цікавості до створення “якоїсь іншої партії” чи альтернативної профспілки [53, с.471-472].

На Донбасі, поряд із західними регіонами України, найактивніше розгорталися антикомуністичні акції, чинився тиск на партійні комітети з метою виведення їх за межі підприємств, як правило, без активної протидії самих комуністів [5, арк.161]. На більшості вугільних підприємств реальна влада знаходилася в руках рад трудових колективів. Секретарі шахтпарткомів Донецька навіть звернулися в липні 1990 р. до першого секретаря ЦК Компартії України С.Гуренка з проханням про внесення до Верховної Ради УРСР питання про правову оцінку дій опозиційних організацій [8, арк.100].

У регіоні посилювався вихід з рядів Компартії України. Якщо у 1989 р. в Луганську здали партбілети 380 осіб, то за 8 місяців 1990 р. — 1660 осіб, в окремих випадках парторганізації навіть розформовувалися [54, арк.85].

Націонал-демократи в умовах зростаючої активності профспілкового і шахтарського руху Донбасу демонстрували підтримку робітничих вимог з ціллю поширення на Схід України національної ідеології. Так, на мітингу, присвяченому 281-ій річниці Полтавської битви, 8 липня 1990 р. в Полтавській області націонал-демократи Л.Лук’яненко, О.Шевченко, І.Заєць закликали до проведення 11 липня 1990 р. політичного страйку на підтримку шахтарів Донбасу. У резолюції мітингу в пункті №4 значилося: “Шахтарям Донбасу – нашу солідарність, підтримку їх справедливих вимог” [13, арк.112, 116].

Вихідці із західних областей України становили в Донецькій області 25% населення, а тому Рух доклав великих зусиль, щоб сформувати на підприємствах осередки західноукраїнського земляцтва й організаційно об’єднати їх. Депутати опозиційної парламентської групи “Народна Рада” розподілили шахтарські міста між собою, постійно проводили в них агітацій-

но-пропагандистську роботу [35, арк.92]. У свою чергу, незважаючи на зусилля засобів масової інформації по розвінчанню положень програми Народного Руху України, в ряді колективів існував активний інтерес до нього, а критика сприймалася як “бажання адміністративно-бюрократичного апарату зберегти свої привілеї” [49, арк.25-26].

Відзначимо, що представники Донбасу взяли участь в установчому з'їзді Народного руху України за перебудову у вересні 1989 р. Так, від Ворошиловградської області була присутня делегація в складі 22 осіб, 5 з яких отримали мандати делегатів. Частина учасників з'їзду відмежувалася від Народного руху, друга ж частина мала наміри утворити в області осередки об'єднання [55, арк..3].

У цей час зростало невдоволення шахтарів економічною політикою загальносоюзного уряду. Страйкову ситуацію викликало рішення про підняття оптових і закупівельних цін на ліс, нафтопродукти, машини і обладнання у 2-3 рази з 1 січня 1991 р., а на українське вугілля ціни підвищились лише на 19%. У той же час ціни на вугілля по країні зросли в 1,7 рази. Відзначимо, що шахти Донбасу працювали на найбільш великих глибинах, за найвищих температур, на найбільш заводнених ділянках і у найскладніших геологічних умовах [56, с.3].

У зв'язку із закликом страйкових комітетів Кузбасу провести 18 січня 1991 р. політичний страйк засідання Регіонального союзу страйкових комітетів Донбасу прийняло рішення утриматися від участі в політичному страйку, але вимагало від керівництва Верховної Ради і Ради міністрів УРСР провести переговори зі страйковими комітетами.

У результаті переговорів 26 січня 1991 р. Рада міністрів УРСР і Регіональний союз страйкових комітетів Донбасу підписали протокол переговорів. Ціни на вугілля були підняті в 2,4 рази, встановлювалася дотація в сумі 12,9 мільярдів рублів для розвитку шахтарських міст і селищ, з бюджету виділявся 1 млрд. рублів капіталовкладень. Уряд погодився з пропозиціями щодо рівня держзамовлення, було узгоджено питання пенсійного забезпечення [56,

с.3]. Крім того, було прийнято рішення про перехід вугільної промисловості у підпорядкування республіки [57, с.3].

Активізації шахтарського страйку в Донбасі в 1991 р. сприяла позиція уряду СРСР, який відмовився розпочати з страйкарями переговори [58, с.4]. Отже, компромісна позиція уряду УРСР вигідно відрізнялася від ставлення центральних органів влади, що провокувало шахтарські колективи до зростання симпатій стосовно української державності.

Попри спроби українського уряду вирішити шахтарські проблеми, страйк все-таки охопив вугільну галузь. 18 лютого 1991 р. Регіональний союз страйкових комітетів Донбасу заявив про припинення відвантаження вугілля і підготовку до страйку з 1 березня 1991 р. Від самого початку страйку різні політичні групи намагалися схилити страйкарів до політичних вимог. Наприклад, Українська Гельсінська спілка і Народний Рух України діяли тут з перших днів страйку [14, арк.56, 86].

Серед єдиних вимог, вироблених 17 березня 1991 р. на нараді підприємств Донбасу, що страйкували, були пункти про надання конституційного характеру Декларації про суверенітет України і створення ради конфедерації суверенних держав з повноваженнями координаційного органу [59, с.1]. Донеччани погодилися включити в вимоги питання негайного звільнення ув'язненого націонал-радикала С.Хмару. Опозиційні діячі М.Горинь, Я.Кендзьор і М.Косів після зустрічі з представниками шахтарських колективів Донецького і Львівсько-Волинського вугільних басейнів зробили висновок, що “ковбасна філософія зараз не популярна й серед гірників” [60, с.1].

Журналісти-очевидці шахтарського страйку так оцінили зсуви суспільної свідомості у регіоні: “Як це не дивно, але сьогодні шахтарські колективи стали головними носіями ідеї нашої незалежності. За кілька тижнів Донбас українізувався так, що львів'яни, на мою думку, ризикують втратити пальму першості у національно-визвольному русі” [61, с.1].

Вимоги шахтарів у Верховній Раді були озвучені 22 березня 1991 р. головою територіального комітету профспілок Червонограду С.Бесагою. У

виступі він закликав до подальшого розвитку державного суверенітету республіки, прийняття законів, які вивели б економіку України з-під диктату центру. Дещо несподіваною для більшості депутатського корпусу стала вимога промовця припинити справу народного депутата С.Хмари [62, с.2]. Шахтарі також просили Верховну Раду УРСР прийняти нову Конституцію у 1991 р. до підписання Союзного договору [63, с.2].

Яскравим прикладом пробудження національної свідомості шахтарів Донбасу та спроб соборницького єднання з населенням Західної України стало “Звернення до західноукраїнського регіону” страйкому шахти ім. О.Стаханова. У документі галичан закликали підтримати страйк, який повинен був об’єднати “наші зусилля до реального суверенітету України” і декларувалося: “Основне, за що ми боремося – за свободу України, за її реальний суверенітет, за свободу борців-патріотів... Тільки у вільній державі вирішиться решта проблем – побутових і соціальних” [64, с.2].

У відповідь на декларування шахтарями підтримки національно-державницької ідеї галичани намагались матеріальними засобами надати допомогу страйкарям. Так, члени Підволочиської організації УРП Тернопільської області привезли для страйкуючих шахт “Соціалістичний Донбас” у Донецьку продукти харчування. У відповідь на це у страйкомі і над шахтоуправлінням було встановлено національні прапори. Від імені 10-тисячного колективу заступник голови профкому О.Міщенко зазначив: “Перш за все ми висуваємо політичні вимоги, бо розуміємо – тільки господарі своєї землі можуть збудувати щасливе життя і достаток” [65, с.1].

У телеграмі, яка прийшла в страйком шахти “Південнодонбаська-3” від опозиційної парламентської групи “Народна Рада”, шахтарям обіцялося за умови продовження страйку і боротьби проти підписання Союзного договору виплатити середню зарплату і ще за два місяці наперед, а також відправити в Донецьк 50 машин з продуктами [66, арк.104].

У відповідь на спроби впливу українських націонал-демократів на хід страйку 12 квітня 1991 р. у Донецьку було знову арештовано С.Хмару через

несанкціоновані мітинги [65, с.1]. Після цього 15 квітня 1991 р. у Донецьку зранку і до пізнього вечора тривав мітинг на підтримку С.Хмари з гаслами, що закликали консолідуватися у боротьбі проти засилля імперських структур [67, с.1].

У середині квітня гірники вирушили до Києва з протестом, сподіваючись підняти на виступ трудівників усієї України. На мітингу у Києві 16 квітня 1991 р. вони наголошували на політичних вимогах страйку, а схвалена резолюція засвідчила близькість позицій профспілок Сходу країни і української націонал-демократії. Так, серед пунктів резолюції значилося надання Декларації про державний суверенітет “чинності конституційного закону”, націоналізація майна КППС, департизація всіх підприємств і установ, введення власних грошей, відміна постанови про страйки, усунення Президента і Верховної Ради СРСР, прийняття закону про індексацію цін, деідеологізацію системи, створення національної армії [14, арк.106].

Страйк тривав два місяці і охопив у своєму апогею більш як 20% видобувних підприємств, тримаючи у напрузі весь народногосподарський комплекс. За березень-квітень на-гора не було піднято майже 5,4 мільйона тонн вугілля, на яких чекали споживачі багатьох суміжних областей [68, с.3]. В цілому втрати від страйків шахтарів склали: національного доходу – 260 млн. крб. (0,7%); у промисловості республіки – більше 900 млн. крб. (1% обсягів продукції і 1,4% продуктивності праці); у будівництві – 83 млн. крб. обсягів будівельно-монтажних робіт і 22 млн. крб. фонду оплати праці [66, арк.109].

9-10 травня 1991 р. у м. Павлограді Дніпропетровської області відбулася ініційована Всеукраїнським об'єднанням страйкових комітетів та “Незалежною демократичною Україною” конференція представників робітничих і страйкових комітетів, які висловилися за з'єднання демократичного і робітничого рухів, створення всеукраїнського об'єднання демократичних громадських організацій, партій, профспілок та страйкових комітетів. На продовження цієї ідеї 21-23 червня 1991 р. відбувся з'їзд Всеукраїнського об'єднання

комітетів солідарності трудівників, на якому звучала ідея побудови незалежної України [66, арк..113, 117].

Участь у створенні незалежних профспілок українських націонал-демократичних партій засвідчила прагнення українських незалежників створити через сприяння вимогам робітничих організацій підтримку серед населення Сходу республіки ідеї самостійності України.

Одночасно після проголошення Акту про незалежність України і з наближенням всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. активізувалися радикальні політичні групи краю Так, 28 серпня 1991 р. Інтеррух Донбасу прийняв заяву, в якій пропонувалося до 1 грудня 1991 р. провести референдум про надання Донецькій області статусу автономії у складі УРСР.

Створена у Маріуполі восени 1991 р. ініціативна група “Руху на захист інтересів російськомовного населення Донбасу” закликала визнати необхідність федеративного принципу державного устрою України, забезпечити Донбасу право на власне законодавство, власні органи охорони правопорядку, бюджет, економічну ініціативу, пропорційність розвитку мов і культури народів області, земельний статус російської мови [69, с.6].

В Луганській області за автономний статус регіону виступав рух “Демократичний Донбас”, Народний рух Луганщини, луганське історико-культурне товариство “Відродження”. У вересні 1991 р. в луганській газеті “Молодогвардієць” була опублікована стаття одного з членів оргкомітету руху “Демократичний Донбас” Г.Литвака з закликом до депутатів всіх рівнів регіону провести Донецьку асамблею, де прийняти рішення про утворення республіки Малоросії (Донецька і Луганська область з центром в м. Луганську). У випадку виходу України зі складу СРСР Малоросія мала залишатися самостійною державою, інакше — автономією [44].

Водночас Луганський обласний комітет молодіжної революційно-патріотичної спілки “Промені Чучхе” закликав “прикласти всіх зусиль”, щоб Донбас був не частиною самостійної України, а Незалежною Комуністичною Республікою [70, с.1].

Однак сепаратистські заклики викликали спротив навіть серед членів названих організацій. Так, на установчих зборах руху “Демократичний Донбас” 24 делегати (з них 10 депутатів) покинули зал після заяви про необхідність створення в регіоні власних збройних сил. Не була підтримана більшістю і заява про потребу створення республіки Малоросія. У підсумку одною з основних задач руху було проголошено закріплення в новій Конституції України принципу її федеративного устрою і проведення обласних референдумів щодо надання Донецько-Криворізькому краю статусу автономії в складі України.

Навіть на засіданні Регіонального союзу страйкових комітетів Донбасу восени 1991 р. обговорювалася ініційована комуністами ідея автономії. У жовтні 1991 р. в умовах протестних акцій проти сепаратизму національно-демократичних організацій і збору підписів на підтримку автономії зі сторони Інтерруху Донбасу сесія Донецької облради розглянула питання про статус області і прийняла звернення до парламенту з пропозицією внести в нову Конституцію положення про федеративний устрій держави [44].

26 жовтня 1991 р. в м. Донецьку відбулась нарада депутатів всіх рівнів Півдня і Сходу України, до яких звернулися делегати установчої конференції Демократичного руху Донбасу “Братство” з закликом підтримати ідею федералізму. Однак голова Донецької облради Ю.Смірнов, уже відкриваючи нараду, заперечив будь-які сепаратистські наміри і задекларував дорадчий характер зборів. Результатом наради стало лише прийняття звернення до народу України і парламенту, в яких значилося: “Внести положення про федеративно-земельний устрій України в проект Конституції України... і винести його на всенародне обговорення” [44].

Попри це соціологічні дослідження, проведені в Донбасі напередодні референдуму, свідчили про зміни в свідомості населення регіону на користь незалежності України. Зокрема, опитування жителів м. Луганська у жовтні 1991 р. показали, що проголошення незалежності повністю підтримували 28%; частково – 35%, а 22% вважали Акт проголошення незалежності “вина-

ходом національної бюрократії”. 67% опитуваних були переконані, що Україна повинна бути єдиною і неподільною державою з єдиним центром, якому належить вся повнота влади, а 29% – висловились за федеративний устрій республіки з наданням права автономії [71, с.1].

У свою чергу, політичні організації Західної України намагалися покращити сприйняття жителями Сходу ідеї незалежної України. Так, львівська організація Демократичної партії України на початку жовтня 1991 р. провела круглий стіл “Захід-Схід”, на який було запрошено 100 представників трудових колективів Донецької області. Донеччанам дали можливість зустрітися з робітниками Львівщини, послухати лекції вчених [72, с.4].

Отже, незважаючи на значні суспільно-політичні і економічні відмінності між регіонами України у 1991 р., створення в Донбасі демократичних громадсько-політичних організацій і зростання робітничого руху створило передумови для діалогу між політичними полюсами країни. Шахтарські страйки 1991 р. засвідчили можливість тісної співпраці і соборницького єднання між націонал-демократичним Заходом і русифікованим Сходом задля побудови української державності. Готовність жителів Донбасу сприйняти незалежність проявилася в результатах всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. (у Донецькій області 84% з тих, що взяли участь у референдумі, підтримали незалежність, у Луганській області —83,9%) [53, с.472]. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в детальному аналізі стосунків між Сходом і Заходом України в умовах становлення незалежної України.

1. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї.—К.: Критика, 2004.—344 с.
2. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни.—К.: Критика, 2003.—336 с.
3. Шумлянський С. Розкол України як віртуальна реальність // Критика. – 2002. – листопад. – С.2-3.
4. Шпорлюк Р. Імперії та нації / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000. – 354 с.
5. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі—ЦДАГО України), ф.1, оп.32, спр.2872. –190 арк.
6. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2166. –7 арк.

7. Адамович С. Проблема соборності у суспільно-політичному житті Галичини (1991 – 2004 рр.). – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 52 с.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. –266 арк.
9. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф.П-1, оп.1, спр.5625. –18 арк.
10. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5616. –219 арк.
11. Головенко А., Ястребцов Г. Карпаты – горы крутые. // Правда. – 1990. – 9 октября. – С.3.
12. Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 306 с.
13. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2764. –196 арк.
14. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2907. –166 арк.
15. Сергєєв М. Російський материк у Львові // За вільну Україну. – 1991. – 6 лютого. – С.2.
16. Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988 – 1991 рр.) // Галичина. – 2001. – №7. –С.34-47.
17. Одинец М., Тихомиров И. На трудных рубежах // Правда.–1990.–19 декабря.– С.3.
18. Іваничук Р. Не будьмо “малоросами”. // За вільну Україну.–1991.–5 лютого.–С.2.
19. Яковина М. Мусимо досягти політичного консенсусу // За вільну Україну. – 1991. – 26 лютого. – С.2.
20. Коваль Р. Чи повинні українці дбати про добробут росіян? // Рівне. Видання міської Ради народних депутатів. – 1991. – 27 липня. – С.1.
21. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5639.–165 арк.
22. Дрозд В. Удавка. Что происходит во Львове // Правда.–1990.–17 октября.–С.3.
23. Головенко А., Ястребцов Г. Карпаты – горы крутые. // Правда. – 1990. – 12 октября. – С.3.
24. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5629.–83 арк.
25. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5562. –26 арк.
26. Давимука С. А за синами йдуть батьки // Голос України.–2004.–11 грудня.–С.4.
27. Лысюк А. “Эрзац-идеал львовской выделки” // Рабочая трибуна.–1991.–5 марта.
28. Краслянский А. Підміна влади, а не підміна понять // Голос України. – 1991. – 29 січня. – С.3, 6.
29. За вільну Україну. – 1991. – 5 лютого. – С.1.

30. Мелінішин Б. Про діяльність Рад і депутатську роботу // Галичина. – 1991. – 2 лютого. – С.3.
31. Чорновіл В. Компартія фактично існує // Літературна Україна. – 1991. – 19 вересня. – С.3.
32. Шляхтич В. Не відокремлюватися, а єднатися // Прикарпатська правда. – 1991. – 19 лютого. – С.1.
33. За вільну Україну. – 1991. – 16 лютого. – 16 лютого. – С.1.
34. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899.–252 арк.
35. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2860.–95 арк.
36. Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самореалізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали сфокусованих групових інтерв'ю) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.80-102.
37. Державний архів Луганської області (далі—ДАЛуО), ф.П-5, оп.37, спр.12.—104 арк.
38. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.12.—37 арк.
39. Павлів П. Донецько-криворізька республіка: правда і вимисел // Голос України. – 1993. – 12 червня. – С.14.
40. Солдатенко В. Донецько-Криворізька республіка – ілюзія і практика національного нігілізму // Зеркало недели. – 2004. – 4 грудня. – С.19.
41. Бойко О. Україна в останні місяці імперії (серпень – грудень 1991 р.): хроніка та аналіз // Людина і політика. – 2004. – №3. – С.74-82.
42. Бондаренко К. Розкольники. Кому вигідний “дерібан” України? // Галицькі контракти. – 2004. – №6. – 9 лютого. – С.26-27.
43. Адамович С. Донбас у суспільно-політичному житті України (1991-2005 рр.) – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. – 72 с.
44. Болбат Т.В. Проблема государственного устройства Украины в деятельности общественных организаций Донбасса в начале 1990-х гг. // http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/1_2005/articles/stat22.html.
45. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5620. – 263 арк.
46. Чепурнов Ю. Чи приміряти Луганську Донську папаху? // Голос України. – 1991. – 23 січня. – С.5.
47. Худан М. Чортополох // Літературна Україна. – 1991. – 7 лютого. – С.6.
48. ДАЛуО, ф.179, оп.77, спр.47.—15 арк.
49. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.20.—63 арк.

50. Кононов І. Громадський комітет підтримки перебудови у Ворошиловградському державному педагогічному інституті ім. Т.Г.Шевченка (1988-1989 рр.): проблеми ідейної еволюції // Бахмутський шлях. – 2000. – №3-4. – С.67-73.
51. ДАЛуО, ф.П-5, оп.41, спр.71.—94 арк.
52. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.28.—11 арк.
53. Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 510 с.
54. ДАЛуО, ф.П-5, оп.39, спр.7.—104 арк.
55. ДАЛуО, ф.179, оп.75, спр.37.—13 арк.
56. Фокин В. Верю в чувство гражданского долга // Голос України. – 1991. – 28 лютого. – С.3.
57. Постанова Верховної Ради Української РСР “Про становище в шахтарських регіонах республіки” // Голос України. – 1991. – 2 березня. – С.3.
58. Доценко Ю. Страйк шахтарів набирає сили // Голос України. – 1991. – 13 березня. – С.4.
59. Єдині вимоги шахтарів Донецька // За вільну Україну.—1991. – 20 березня. – С.1.
60. Косів М. Не все зразу здійсниме...// За вільну Україну.—1991.—22 березня.—С.1.
61. Терещук В. Шахтарі у Києві. А де ж галичани? // Молода Галичина. – 1991. – 18 квітня. – С.1.
62. Краслянський А. Відкинемо ультиматуми // Голос України. – 1991. – 23 березня. – С.2.
63. Взаємоузгоджений протокол парламентської комісії ВР УРСР, уряду республіки і представників ради страйкуючих колективів шахтарів (17-18 квітня 1991 р.) // Голос України. – 1991. – 20 квітня. – С.2.
64. Звернення до західноукраїнського регіону // За вільну Україну. – 1991. – 5 квітня. – С.2.
65. За вільну Україну. – 1991. – 13 квітня. – С.1.
66. Чернівецький обласний державний архів, ф.П-1, оп.60, спр.450. –133 арк.
67. За вільну Україну. – 1991. – 16 квітня. – С.1.
68. Відлуння шахтарського страйку // Урядовий кур’єр.—1991.—травень.—№10. – С.3.
69. Печальне ремесло // Літературна Україна. – 1991. – 7 листопада. – С.6.
70. Молода Галичина. – 1991. – 8 жовтня. – С.1.
71. Луганськ – про незалежність // Молода Галичина. – 1991. – 31 жовтня. – С.1.
72. Круглий стіл – Захід-Схід // Молода Галичина. – 1991. – 17 вересня. – С.4.